

Др. М. Гнатишак.

Цар Соловей.

З історії українського словянофільства й символіки.

(Докінчення).

Переходимо до ідеольгії поеми. Як відомо, словянофільська ідея, котра вже і в давніших віках тут і там, як ось у творах Кріжаніча в 17 стол., починала проблискувати — вповні розвинулася щойно під впливом німецької ідеалістичної фільософії, Гердерових історіософічних ідей, а головно: національного відродження словянських народів. Дослідник Кирило Методіївського брацтва М. Возняк пише, що словянофільство „було природним вислідом національного відродження словянських племен на прикінці 18. в. Його джерелом був глибокий національний інстинкт і змагання вибороти народню й політичну волю. Перших засобів доставили йому національна традиція й визвольні ідеї європейської освіти, яка безпосередно надхнула багатьох діячів словянського відродження з кінця 18. в. А ціллю всесловянської ідеї було визволення цілих племен, що ледви животіли під усяким фізичним і моральним гнетом... Шляхом до цього мала бути національно-освітня солідарність, на яку вказували племінні й історичні звязки.“

Таке сформулювання найближче підходить до первісної словянофільської ідеї, яка знайшла свій вислів передовсім у словацького поета й ученого Івана Коляря. Він дав у своїй величезній збірці сонетів п. з. „Slávy dcera“ поетичне, а в творі „O literatnej vzájemnosti“ ідеольгічне обосновання цієї ідеї — обмежуючи її декуди, з тактичних оглядів, до виключно культурних інтересів.

Основна ідея Колярової „Дочки Слави“, як вказує м. ін. Якубец у праці „Jan Kollár“, — це ідея згоди, солідарності всіх словян супроти зовнішнього ворога, який тут уособлений у німцях. Ця ідея згоди бренить у Коляря на кожному кроці, ось напр. таке типове місце з „Дочки Слави“:

Zřídte obec, jedním jménem zvanou,
Pernou, at ji cizí holomci,
Svornou, at ji vlastní lakovci
Nezbouraří novou zase ránou.

При цьому Коляр усе таки вповні свідомий, що поодинокі культурні словянські народи не зрезигнують зі своєї національної

самостійності, — і признає їм це право, — як це підкреслив м. ін. Др. І. Брик у праці про Шевченкову поему „Іван Гус“, та проф. Якубец у згадуваній розвідці.

Для нас тут ще важне, що ідеї Коляра були найпопулярнішою формуляцією словянофільства, та що його „Slávy dcera“, як каже Пипін, започаткувала цілий ряд поетичних творів на всесловянські теми у ріжких народів. Праця Коляра про словянську взаємність була Руданському легко доступна вже хоч би тому, що в 1838. і 1840. рр. вийшли аж два її переклади в популярних російських журналах. Зрештою з інших фактів знаємо, що Руданський розумів і словацьку й чеську мову.

Ідеї Коляра та інших чехословацьких словянофілів, які на перше місце ставили гердерівський ідеал гуманності та будували взаємність на рівному праві для всіх, — у інших словянських народів змодифікувалися, переважно в тому напрямку, що долучились до них месіяністичні думки, які дозволяли кожному свій власний народ класти на упривілеєному місці. Такий характер має польський месіянізм з Товіянським, Міцкевичем, Круліковським, — а у всій своїй силі проявився національний егоїзм у тій формі московського словянофільства, яку репрезентували Данилевський, Погодін, Катков і ін. Лише українські словянофили зуміли бодай до деякої міри погодити месіяністичну ідею з принципом повної рівноправності всіх словянських народів. Вони вірили, що, як сказано в „Жизні Куліша“, — „ дух українського люду більш, ніж який інший, здоліє словянський мир у одно живе тіло стулити“. Вони мріяли, що столицею всесловянської федерації вільних народів буде український Київ, що „камінь, яким погордили будівничі, стане в основі будівлі“. Але при цьому вони з великом натиском підкреслювали вільний розвиток кожного народу, як основу співживлення союзу словянських держав.

Українське словянофільство найвиразніше виявилося в ідеольгії Кирило-Методіївського Брацтва. Суть цієї ідеольгії оформлена коротко в „Уставі Словянського Товариства св. Кирила і Методія“. Головна його ідея — це зединення словянських народів; а дальші засади м. ін. такі:

При з'єднанні кожне словянське племя повинно мати свою самостійність. Кожне племя повинно мати народній уряд і зберігати повну рівність горожан щодо їх походження, християнських віроісповідань і становища. Уряд, законодавство, право власності й освіта в усіх словян повинні основуватися на християнській релігії. При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участі в уряді. Повинен існувати спільній словянський қонгрес із представників усіх племен.

Українське організоване словянофільство в 1847. році обірвалося, з викриттям Брацтва. Але в інших формах, а також у других народів, воно жило ще далі. Та прийшов 1848. рік. Словянські народи під час політичної акції показалися роз'єднаними і слабими.

Словянофільські ідеї почали поволі забуватися. Лише в Росії

далі вегетували, виродившися в теорію, яка не має нічого спільногого з ідеалами перших словянофілів. Але саме це московське словянофільство цвило в часах, коли Руданський писав „Царя Соловея“ — і воно могло причинитися до розбудження словянських інтересів у нашого поета — хоч ідеольгія поеми діаметрально протилежна.

Головна принука до словянофільства Руданського містилася в культурно-супільній атмосфері Петербурга 50-их років. Давні діячі української літератури Куліш, Костомарів, Шевченко, осіли в Петербурзі, і разом з молодшим поколінням письменників, до якого належав і Руданський, почали інтензивно працювати. Перебуваючи в роках 1855—1861 в Петербурзі, Руданський мусів стрічатися зі старими діячами, а головно з Костомаровом, котрий пізніше, у 1870. році, навіть гостював у Руданського в Ялті. А про Костомарова знаємо, що він у 40-их роках був головним організатором й ідеольготом Кирило-Методіївського Брацтва. Крім того дуже могли тут заважити теж ті поеми Шевченка, в яких словянофільство знайшло свій відгомін.

*

Словянофільська ідеольгія поеми „Цар Соловей“ є ось яка:

Чехи, поляки, москалі й українці походять з одної словянської сімї. Для чехів характеристична лагідність вдачі і нахил до музики. Легкодушність, а при цьому теж естетичні нахили, — це характеристика українців. У поляків на перший плян виступає лицарська поведінка, інтелектуальні заінтересування і гордovidтість. Одинокі москалі змальовані в негативних, дуже чорних красках. Навіть іменем, яке їм дав автор — Причепа — він не наче хоче зазначити, що вони не вповні належать до словянської сімї. Словянські народи повинні жити між собою у згоді, але кожний з них повинен заховати свою повну самостійність. Мати приказує дочці Україні, щоби вона не бажала чужого майна, але і свого щоби нікому не віддавала. Знову ж цар Соловей дає дітям заповіт, щоби вони жили „кожне в своїй силі“, тільки щоби „кохалися“ і щоби всі четверо збиралися на спільні наради.

Центральна ідея поеми нагадує ідеольгію Кирило-Методіївського Брацтва. Основні тези — а саме самостійність кожного словянського народу, федерація і всесловянський конгрес — оформлені тут у поетичному скороченні. І в цій саме формі міг Руданський одержати ті ідеї лише від бувших Кирило-Методіївських братчиків — хоч обширною ідеольгічною базою для них були твори чеських словянофілів, особливо Коляра.

На начитаність Руданського у творах діячів чеського словянофільства вказує теж симпатія, з якою змальований чеський народ. Його характеристика відразу насуває на думку крилате слово про „národ holubičí“, знане зі 140. сонету „Slávy dcery“. Пастушок — це одинока особа з цілої словянської родини, якій нічого не можна закинути. Його одного цар Соловей на свому суді хвалить. Він навіть ворога німця наділяє майном, — а при-
Давони

знаючи страшні кривди, які діялися Україні й Польщі від Московщини, все таки не дозволяє строго карати московського брата. Ця риса характеру видеалізованих чехів вказує на ідею християнської любові близнього, таку важну в ідеологии Кирило-Методіївського Брацтва, — а також на Колярів ідеал гуманності, оформленний у „Дочці Слави“ між іншим ось як:

Děj ten smutný s jeho časy zlými
Má nám sloužiti jen k silnému
Podnětu, ne k pomstě nad jinými.

До поляків відноситься автор незле, — хоч приписує їм теж національний егоїзм. Мимо того, остаточну розвязку поеми приносить спільна побіда військ Злотокрилої й Мисливого над Причепою. І це є відгомін живої пропаганди, яку розводили поляки на Україні перед повстаннями, послуговуючися дуже подібними аргументами.

Зате зовсім інше відношення автора до московського народу; тут він дуже сильно відхиляється від ідей як чеського, так і Кирило-Методіївського словянофільства. До Московщини ставиться автор з явною ворожістю — і лише словянофільська теорія каже йому вкінці таки змилосердитися над Причепою. Тут Руданський найближче підійшов до польської форми словянофільства. Як відомо, теорія польського месіянізму спирається на думці, що словянський світ, так само як і всесвіт, має дві сторони. Ясна його сторона — це ідея всесловянського брацтва, любові близнього, християнства, Польщі як месії народів. Темна, деструктивна сторона — це московський царський деспотизм, для якого Міцкевич у своїх творах, ось хоч би у „Дзядах“, не жалував чорних красок. Це охоплення сути польського месіянізму, усвідомлене вже Пипіном у його „Історії словянських літератур“, — є взором, на якому побудована техніка чорно-білого малювання характерів у поемі „Цар Соловей“. Це тим більше правдоподібне, що в поемі знаходимо й інші сліди начитання автора в творах Міцкевича, та що Руданський взагалі добре знав польську мову, літературу й культуру.

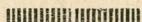
Дивно виглядає факт, що зі своєї системи словянського світа Руданський зовсім виеліміновує південнословянські народи. Є це виключене, щоби він це зробив з несвідомості — бо ж був очитаний і зінав ідеологію Кирило-Методіївського Брацтва, де південні словяни грають свою роль. Отже причини треба шукати де інде. І тут підходимо до другої головної ідеї твору. Руданського, як українця, найбільше цікавила не справа загальнословянська, але проблема відношення України до двох сусідніх словянських народів, польського і московського. На це вказує ціла фабула, зосереджена при історії України, Польщі й Московщини. І лише щоби вдергати цілість твору як словянофільської концепції, впроваджує поет теж видеалізовану персоніфікацію чехів, як творців словянофільської ідеї. Тимчасом південні словяни залишилися зовсім поза кругом заінтересувань

автора. В цій національно-українській ідеї, яка декуди навіть здобуває першенство над словянофільським задумом поета, відбивається дальнє джерело надхніння, а саме поеми Шевченка, у яких словянофільство грає також неначе підрядну ролю, а вся увага спрямована головно на Україну, її долю та щастя.

*

Отже на прикінці приходиться ствердити, що в поемі „Цар Соловей“ знайшли оригінальний вислів дві основні ідеї, а саме словянофільська та національно-українська. Головними джерелами, які помогли Руданському усвідомити собі цю на загал зовсім самостійну концепцію словянофільства, були ідеологія Кирило-Методіївського Брацтва і твори Шевченка. Крім того дуже важну роль відіграво словянофільство в Колярівському оформлененні, а також польська ідея месіянізму. На цілості лежить знамя далеко вже модернішого, ніж первісне словянофільство, повного національного освідомлення — а ріжниться ця найпізніша українська концепція словянофільства від попередніх також своїм легким, майже жартівливим способом оформлення, таким протилежним до патосу Коляра, або до біблійного стилю „Книг Бітія українського народу“. Нові часи, що вже дуже критично ставилися до старих теорій словянофільства, проявляються і тут — коли не в суті, то бодай у подробицях.

Поема є доказом, що в 1857. році, 10 літ після розгрому Кирило-Методіївського Брацтва, ідеї цього товариства все ще на Україні жили та виявляли свій могутній вплив. І хто знає, чи ті ідеї не були б ще більше виявили живучості, коли б словянофільська поема Руданського була в свій час вийшла друком.

Рецензії.

Улас Самчук: Війна і революція. II. частина „Волині“ Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів“ ч. 10. Стр. 271 + 1 нпг., вел. 8⁰. Ціна 4'50 зл.

Ще минулого року в 8—9 ч. „Дзвонів“ (стор. 408—411) подав я читачам рецензію на першу частину „Волині“, великого роману хроніки Уласа Самчука. Подібно як іншим рецензентам, годі мені було якнайкраще не висловитися про цей Самчуковий твір. І нетерпляче ждав я другої частини роману, цікавий, чи талант Самчука дасть собі в ній раду в інші більшими труднощами, бо описами таких складних річей, як війна та революція.

Щодо того мав я деякі сумніви, бо в міжчасі вийшли „Марія“ і „Гори говорять“, два твори Самчука, в яких він — так би мовити, в деяких місцях завів наші надії.

І ось передімою — у відміково гарній обгортці М. Бутовича — виринула друга частина „Волині“. Частина друга по дусі, бо властиво змістово є окремою цілістю і можна б її як таку обговорювати. А друга вона по дусі її таланті, бо вони оба такі ж дужі в тій другій частині, що її у першій і справді виправдують надії, покладані на Самчука.

Що і в першій частині „Волині“, то і тут маємо дві головні постаті Володька й його батька Матвія. Матвій уже на новій оселі, перебув після нехіт і ворожнечу давніх жителів-угорщан. Ще Володько з товаришами зводить боротьбу за пасорисько з угорщанськими хлопцями; та звільна все